

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Шевченко Н. Ф., Волобуєва О. С.

ВСТУП

В українському суспільстві відбуваються інтенсивні зміни, які обумовлюють потребу в формуванні стійкої особистості професіонала з глибокими фаховими знаннями, позитивним ставленням до професії та професійної спільноти, сформованими професійними цінностями та розвиненою внутрішньою мотивацією до саморозвитку і творчої самореалізації. Саме тому проблема професійної ідентичності особистості як механізму співвіднесення себе з суспільством, культурою зі збереженням при цьому свого «Я», своєї індивідуальності набуває в сучасних умовах важливого значення, а ідентичність особистості в професійній сфері, від якої залежить її життєва успішність, ступінь професійної самореалізації стає особливо актуальною. Процес формування ідентичності продовжується протягом усього життєвого шляху, будучи чинником психологічного благополуччя, задоволеності життям і особистісного зростання кожної людини в сучасному, швидко мінливому світі.

Дослідження особистісно-професійної ідентичності, є самостійною і, водночас, інтегрованою проблемою, яка, становить інтерес не лише для психології, а й для цілої низки наук, таких як філософія, соціологія, економіка. Формування ідентичності є центральним психологічним новоутворенням юнацького віку, коли переживання ідентичності актуалізується як в особистісній, так і в професійній сферах життя. У контексті вищесказаного, найбільш актуальним постає вивчення формування особистісно-професійної ідентичності в ранньому юнацькому віці, коли в рамках ведучої, навчально-професійної діяльності складаються пізнавальні та професійні інтереси, формуються життєві і професійні плани, вирішуються завдання вибору професії та отримання професійної освіти.

Науковим підґрунтям для розгляду означеної проблеми є праці українських та зарубіжних науковців, в яких розкрито сутність особистісної (А. Борисюк¹, Е. Еріксон², Л. Шнейдер³) та професійної (О. Єрмолаєва⁴, М. Пряжников⁵, М. Пратт⁶, Х. Слей⁷) ідентичності.

---

¹ Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціальнопсихологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2010. 440 с.

Т. Бохан⁸ ідентичність вивчалася як показник професійно-особистісного становлення студентів-медиків. Л. Колесніковою⁹ особистісно-професійну ідентичність визначено як результат усвідомлення власних особистісно-професійних характеристик, включаючи ідеал фахівця, обраний напрям діяльності; рівень професійної підготовки; стиль відносин з учасниками навчально-виховного процесу навчального закладу; професійні переваги і результативність діяльності, що становлять особистісно-професійну «Я-концепцію» майбутнього фахівця. В працях Л. Мовсесян та Р. Хотєєвої¹⁰ особистісно-професійна ідентичність виступає як здатність особистості до ототожнення себе з майбутнім професійним середовищем та активним чинником формування особистості як професіонала.

Незважаючи на широкий спектр досліджень особистісної та професійної ідентичності, у психолого-педагогічній літературі майже не приділяється увага вивченню особистісно-професійної ідентичності, зокрема, в здобувачів фахової освіти. Водночас, дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової освіти набуває

---

² Эриксон Э. Г. Идентичность : юность и кризис : пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. 2-е изд. М. : Флинта: МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.

³ Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.

⁴ Ермолаева Е. П. Мультидисциплинарный подход в модели «человек – профессия – общество». Институт психологии Российской академии наук. Организационная психология и психология труда. 2017. Т. 2. No 1. С. 3–22.

⁵ Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2008. 320 с.

⁶ Pratt M. G., Rockmann K. W., Kaufmann J. B. Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents. *The Academy of Management Journal*. Vol. 49, No. 2 (Apr., 2006). P. 235–262. <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786060>

⁷ Slay H.S., Smith D.A. Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human Relations*. 2011; 64(1): 85–107. doi:10.1177/00187267110384290

⁸ Бохан Т. Г., Алексеева Л. Ф., Шабаловская М. В., Морева С. А. Идентичность как показатель профессионально-личностного становления студентов специальности «лечебное дело». *Медицинская психология в России* : электрон. науч. журн. 2013. № 3 (20). URL: <http://medpsy.ru> (дата обращения: 07.09.2021).

⁹ Колесникова Л. Д. Формирование личностно-профессиональной самоидентичности студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Воронеж, 2007 238 с.

¹⁰ Мовсесян Л. А., Хотеева Р. И. Конструкты личностно-профессиональной идентичности студентов на этапе профессионального становления. *Образовательная среда сегодня: стратегии развития* : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 11 дек. 2015 г.). Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 151–155.

особливої актуальності у зв'язку з необхідністю задовольнити потреби українського ринку праці якісними кадрами. Суспільство потребує фахівців, які повною мірою розуміють власні особистісні ресурси, ідентифікують себе з професійним ідеалом, цілком усвідомлюють свою приналежність до певної професії і можуть визначити, в чому полягає їх особистісно-професійна індивідуальність. Дослідження особистісно-професійної ідентичності майбутніх фахівців створить теоретичні підстави для розробки психолого-педагогічної програми, що забезпечить особистісно-професійну ідентичність учнів передвищих навчальних закладів. Отже, соціально-економічна значущість проблеми та її недостатня наукова розробленість зумовили вибір дослідження.

1. Особистісно-професійна ідентичність: теоретичний аналіз проблеми

Вибір професії і рівень її освоєння впливають на всі сторони існування особистості, на її психологічне та фізичне здоров'я, і в разі вираженої незадоволеності може призводити навіть до психосоматичних захворювань. В ході професійного навчання змінюються професійні мотиви, цінності та настанови, відбувається перебудова ціннісно-мотиваційної структури особистості фахівця.

Слід зауважити, що аналіз літератури вітчизняних та зарубіжних авторів засвідчив відсутність наукових праць, в яких би висвітлювалася проблема формування особистісно-професійної ідентичності в майбутніх фахівців. Водночас, деякі науковці^{11, 12, 13} досліджують професійну самоідентичність, що може розглядатися синонімом особистісно-професійної ідентичності, оскільки характеризує значущість для людини певної професії і професійної діяльності як засобу задоволення своїх потреб і розвитку свого індивідуального потенціалу.

Особистісно-професійна ідентичність виступає індикатором і регулятором у взаєминах професіонала з його професією, суспільством і самим собою. Перетворення ідентичності стає необхідним механізмом адаптації професіонала до змін соціально-професійного простору і подолання несприятливих обставин. При відсутності професійної

---

¹¹ Колесникова Л. Д. Формирование личностно-профессиональной самоидентичности студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Воронеж, 2007 238 с.

¹² Vivekananda-Schmidt, P., Crossley, J. & Murdoch-Eaton, D. A model of professional self-identity formation in student doctors and dentists: a mixed method study. *BMC Med Educ* 15, 83 (2015). <https://doi.org/10.1186/s12909-015-0365-7>

¹³ Slay H.S., Smith D.A. Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human Relations*. 2011; 64(1): 85–107. doi:10.1177/00187267110384290

самоідентичності, за даними О. Єрмолаєвої¹⁴, розвивається таке психологічне явище, як маргіналізм: при зовнішній формальній причетності до професії, внутрішня неприналежність до професійної етики і цінностей цієї галузі праці як в плані самоідентичності самосвідомості (самоототожнення з усім вантажем відповідальності, посадових обов'язків і моралі), так і в сфері реальної поведінки (дія не в рамках професійних функцій і етики, а під впливом інших мотивів або цілей). Професійний маргіналізм знищує морально не тільки конкретного фахівця, але і підриває професійну основу функціонування суспільства. Воно не отримує того фахівця, на якого має право розраховувати, а професіонал не відчуває своєї значущості для суспільства і не прагне до повноцінної самореалізації.

Л. Мовсесян та Р. Хотєєвою¹⁵ досліджувались особливості особистісної ідентичності студентів і провідні соціально-психологічні настанови на професійне майбутнє як основні конструкти особистісно-професійної ідентичності на етапі професійного становлення. Авторками зроблено висновок, що ці конструкти на етапі професійного становлення виражені в студентів досить неоднорідно, нелінійно, що вказує на специфічність динаміки формування особистісно-професійної ідентичності. Студенти, як особлива вікова категорія, в процесі професійного навчання переживають зміни свідомості (когнітивний компонент ідентичності) і поведінки (емоційно-потребовий компонент ідентичності), що обумовлено необхідністю входження в майбутню професію, успішність якої буде визначатися адекватністю особистісно-професійної ідентифікації.

Групою науковців під керівництвом Т. Бохан¹⁶ ідентичність вивчалася як показник професійно-особистісного становлення студентів-медиків. За допомогою факторного аналізу дослідниками виявлено варіанти змісту структури ідентичності студентів, що визначають характер їх навчально-професійної діяльності, спосіб життя, труднощі

---

¹⁴ Ермолаева Е. П. Мультидисциплинарный подход в модели «человек – профессия – общество». Институт психологии Российской академии наук. Организационная психология и психология труда. 2017. Т. 2. № 1. С. 3–22.

¹⁵ Мовсесян Л. А., Хотеева Р. И. Конструкты личностно-профессиональной идентичности студентов на этапе профессионального становления. *Образовательная среда сегодня: стратегии развития* : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 11 дек. 2015 г.). Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 151–155.

¹⁶ Бохан Т. Г., Алексеева Л. Ф., Шабаловская М. В., Морева С. А. Идентичность как показатель профессионально-личностного становления студентов специальности «лечебное дело». *Медицинская психология в России* : электрон. науч. журн. 2013. № 3 (20). URL: <http://medpsy.ru> (дата обращения: 07.09.2021)

професійно-особистісного становлення. Науковцями виявлено, що характеристики ідентичності, пов'язані з професійною сферою, зафіксовано в більшості респондентів всіх курсів. При цьому у випускників відзначено розширення смислового простору професійної ідентифікації.

Серед представлених в науковій літературі дефініцій професійної ідентичності, найбільш ємним виявляється визначення Л. Шнейдер¹⁷. З позиції вченої, професійна ідентичність є об'єктивною і суб'єктивною єдністю з професійною групою, справою, окремою людиною, яка обумовлює спадкоємність професійних характеристик (норм, ролей і статусів) особистості. Зворотний процес, пов'язаний з об'єктивним і суб'єктивним відкиданням цієї єдності і ламкою професійних характеристик особистості, на думку дослідниці, є професійне відчуження.

Ми поділяємо точку зору Л. Колеснікової¹⁸ в тому, що при навчанні певній професії дуже складно розмежувати особистісні якості людини та її професійні характеристики, тому доцільно розглядати особистісну і професійну ідентичність в нерозривній єдності, як особистісно-професійну. По відношенню до професії дослідниця використовує термін «самоідентичність», та визначає її як результат усвідомлення власних особистісно-професійних характеристик, включаючи ідеал фахівця, обраний напрям діяльності; рівень професійної підготовки; стиль відносин з учасниками навчально-виховного процесу навчального закладу; професійні переваги і результативність діяльності, що становлять особистісно-професійну «Я-концепцію» майбутнього фахівця.

Теоретичний аналіз проблеми ідентичності дозволив визначити особистісно-професійну ідентичність як інтегративну динамічну якість особистості, що включає усвідомлення власних особистісно-професійних характеристик, самоототожнення особистості з обраною професією (її соціальними функціями, вимогами і завданнями), усвідомлення своєї приналежності до певної професії та певного професійного співтовариства (стиль відносин, прийняття цілей і цінностей групи), що сприяють успішному здійсненню професійної діяльності і самопроекування професійного та особистісного становлення і розвитку.

---

¹⁷ Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.

¹⁸ Колесникова Л. Д. Формирование личностно-профессиональной самоидентичности студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Воронеж, 2007 238 с.

2. Обґрунтування структурної організації особистісно-професійної ідентичності

Аналіз літератури з предмету дослідження дозволив констатувати відсутність наукових праць як у вітчизняних, так і у зарубіжних авторів. У зв'язку з цим надання характеристик особистісно-професійній ідентичності здобувачів фахової освіти здійснювалося на основі результатів теоретичного аналізу категорій «особистісна ідентичність», «професійна ідентичність» та їх зіставлення із специфікою професійної діяльності фахівців певних галузей. Слід зазначити, що багатоаспектність феномена особистісно-професійної ідентичності передбачає складність його внутрішньої будови.

Ґрунтуючись на концептуальних положеннях українських та зарубіжних науковців^{19, 20, 21, 22, 23, 24, 25}, можна припустити, що структура особистісно-професійної ідентичності здобувача фахової передвищої освіти представлена змістом, який відображає особистісний, професійний та соціальний аспекти, а також відтворює специфіку професії:

– соціальним компонентом, що передбачає усвідомлення приналежності особистості до професійного співтовариства (прийняття цілей і цінностей групи, позитивне ставлення до себе, колег і цінностей певної галузі праці);

– особистісним компонентом, що поєднує когнітивну та мотиваційно-афективну складові. Когнітивна складова характеризується самоотожденням особистості з обраною професією (її соціальними функціями, вимогами і завданнями); позитивною оцінкою професійного Я та результатів своєї діяльності, впевненістю у власній професійній компетентності; знанням норм та правил, що регулюють

---

¹⁹ Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2010. 440 с.

²⁰ Гапонова С. А., Ловков С. Г. Изучение развития и структуры профессиональной идентичности студентов. *Восточно Европейский Научный Журнал. Психологические науки.* 2019/10/11; 49(5): 51–55.

²¹ Эриксон Э. Г. Идентичность : юность и кризис : пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. 2-е изд. М. : Флинта: МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.

²² Ермолаева Е. П. Мультидисциплинарный подход в модели «человек – профессия – общество». *Институт психологии Российской академии наук. Организационная психология и психология труда.* 2017. Т. 2. № 1. С. 3–22.

²³ Иванова Н. Л., Конева Е. В. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство. *Мир психологии.* 2004. № 2. С. 148–156.

²⁴ Колесникова Л. Д. Формирование личностно-профессиональной самоидентичности студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Воронеж, 2007 238 с.

²⁵ Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.

професійну діяльність; розумінням змісту професійних завдань та обов'язків; усвідомленням унікальності «Я» в його екзистенції і неповторності особистісних якостей, при наявності своєї приналежності до соціальної реальності (статус особистісної ідентичності);

Мотиваційно-афективна складова виражається особистісними та професійно-важливими якостями фахівця (відповідальність); ставленням особистості до обраної професії (задоволеність професією).

Особистісний компонент є провідним, системоутворювальним, навколо якого концентруються соціальний та діяльнісний компоненти, і виступає як детермінанта особистісно-професійної ідентичності.

– діяльнісним компонентом, який виявляється у готовності до професійної діяльності (усвідомлення суспільної та особистої значущості трудової діяльності, автономність, планування, прийняття рішень, вміння ефективно використовувати власні ресурси для вирішення професійних завдань, самооцінка професійної підготовленості).

Аналізуючи в науковій літературі дефініції понять «ідентичність», «особистісна ідентичність», «професійна ідентичність» та беручи до уваги дослідження з психології та педагогіки, поняття «особистісно-професійна ідентичність здобувачів фахової передвищої освіти» можна визначити як *інтегративну динамічну якість особистості, що включає соціальний, особистісний та діяльнісний компоненти, які характеризуються усвідомленням своєї приналежності до певної професії та професійного співтовариства, усвідомленням власних особистісно-професійних характеристик, сформованим ставленням до професії, готовністю до професійної діяльності, обумовлені цілями та психологічними особливостями професійної діяльності майбутніх фахівців.*

3. Організація емпіричного дослідження

Мета дослідження полягала в емпіричному вивченні особливостей прояву структурних компонентів особистісно-професійної ідентичності в здобувачів фахової передвищої освіти.

Вибірку респондентів склали 304 студента III – IV курсів, які навчаються за спеціалізаціями: I – технічна («Верстатник широкого профілю», «Монтажник санітарно-технічних систем і устаткування», «Слюсар з ремонту колісних транспортних засобів») – 153 особи; II – сфера послуг («Кравець», «Кухар», «Продавець») – 151 особа.

Психодіагностичний інструментарій склали методики: «Соціально-професійна затребуваність особистості» (авт. Б. Ясько, Є. Харітонова)²⁶; «Методика дослідження особистісної ідентичності» (авт.

---

²⁶ Харітонова Е. В. Психология социально-профессиональной востребованности личности. М. : Институт психологии РАН, 2014. 411 с.

Л. Шнейдер)²⁷; «Багатовимірно-функціональна діагностика «Відповідальності» ОТВ-70 (авт. В. Прядейн)²⁸; «Професійна готовність» (авт. А. Чернявська)²⁹.

4. Аналіз особливостей прояву структурних компонентів особистісно-професійної ідентичності

Отримані дані будуть подані відповідно до структурно-змістової сутності особистісно-професійної ідентичності.

В ході дослідження усвідомлення учнів приналежності до професійного співтовариства, ми оцінили ступінь прийняття цілей і цінностей групи, позитивного ставлення до себе, колег і цінностей галузі праці. Отримані дані за методикою Б. Ясько, Є. Харітонової (шкала «Загальний рівень соціально-професійної затребуваності особистості») засвідчили, що показники майбутніх фахівців знаходяться в межах середнього рівня (діапазон від 50 до 92 балів): верстатник (82,96 балів), монтажник (81,29 балів), слюсар (84,94 балів), кравець (81,64 балів), кухар (83,52 балів), продавець (80,8 балів). Водночас, числові дані вказують на тенденцію до зростання показників, оскільки перевищують стандартний норматив для осіб юнацького віку (за методикою М=70,47 балів). Досліджувані відчувають затребуваність обраної галузі професійної діяльності, оцінюючи результати діяльності як значущі для інших. Для респондентів характерно диференційоване уявлення про себе як представника певного професійного співтовариства та в цілому позитивне емоційне ставлення до цінностей, вироблених у цій сфері праці.

Слід зауважити, що середні значення обох професійних груп також знаходяться в межах середнього рівня розвитку. При цьому показники групи технічних спеціальностей (83,06 балів) виявилися вищими за показники другої досліджуваної групи (81,99 балів). Отримані результати свідчать, що більшість респондентів відчуває свій тісний зв'язок з групою в цілому, її внутрішню однорідність та відмінність від інших груп, вони приймають та поділяють цілі, норми, інтереси, успіхи та невдачі групи; індивіди значною мірою сприймають себе та інших членів групи з погляду приналежності до групи. Більшість досліджуваних позитивно оцінюють своє членство в професійній групі,

---

²⁷ Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.

²⁸ Прядейн В. П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. 215 с.

²⁹ Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 96 с.

переживають за значні події, намагаються прислухатися до думки більшості, враховувати спільні інтереси та дотримуватися норм групи.

Розглянемо специфіку розвитку особистісного компонента особисто-професійної ідентичності, який поєднує когнітивну та мотиваційно-афективну складові. Важливим показником розвитку *когнітивної складової* є наявність позитивної оцінки професійного Я та результатів своєї діяльності, впевненість у власній професійній компетентності. Зазначені параметри досліджувались за допомогою методики Б Ясько, Є. Харітонової (шкали «Професійна самореалізація» та «Професійна компетентність»).

Шкала «Професійна самореалізація» діагностує переживання людиною своєї професійної самореалізації. Згідно з отриманими даними показники майбутніх фахівців знаходяться в межах середнього рівня (від 14 до 20 балів за нормативами методики). Водночас, навіть в межах цього числового діапазону більш високі результати зафіксовано в майбутніх слюсарів (17,65 балів) та кухарів (17,5 балів). Більш низькі результати виявлено в майбутніх верстатників (15,35 балів) та продавців (15,27 балів). В майбутніх монтажників та кравців зафіксовано майже однакові числові показники (16,71 балів та 16,24 балів відповідно).

Отримані дані свідчать про наявність в здобувачів переживання неможливості максимально реалізувати себе у професійній діяльності. Респонденти переважно позитивно оцінюють своє професійне Я та сприймають ставлення до себе як професіонала з боку інших людей як позитивне. Водночас, для здобувачів освіти характерна невпевненість у своїх можливостях застосувати професійні знання, вміння та навички. Іноді досліджувані можуть мати переживання щодо можливої зміни професійного статусу.

Отже, загальні показники професійної самореалізації в обох професійних групах знаходяться в межах середнього рівня розвитку: 16,57 балів в групі технічних спеціальностей та 16,34 балів в професійній групі сфери послуг.

Розглянемо результати дослідження професійної компетентності. Шкала «Професійна компетентність» характеризує ставлення особистості до себе як компетентного професіонала. Показники в межах низького рівня зафіксовано в майбутніх продавців (11,95 балів). В здобувачів інших спеціальностей зафіксовано показники в межах середнього рівня, але в найнижчій його межі (середній діапазон за нормативами цієї шкали складає від 12 до 18 балів): верстатник (13,74 балів), монтажник (13,4 балів), слюсар (12,58 балів), кравець (13,36 балів), кухар (13,08 балів). Ймовірно, досліджувані мають сумніви щодо своєї професійної компетентності. Відсутність

впевненості у вільному володінні засобами діяльності супроводжується частими переживаннями щодо можливої зміни професійного статусу та сумнівами щодо правильності виконання професійної діяльності. Можливо, респонденти відчувають недостатність професійних знань для здійснення професійної діяльності.

Узагальнені результати вивчення професійної компетентності показали, що середні значення в групі технічних спеціальностей (13,24 балів) виявилися вищими за показники другої досліджуваної групи (12,79 балів).

Перейдемо до розгляду наступного важливого показника когнітивної складової особистісно-професійної ідентичності – статусу особистісної ідентичності. Статус особистісної ідентичності характеризується усвідомленням унікальності «Я» в його екзистенції і неповторності особистісних якостей, при наявності своєї приналежності до соціальної реальності (статус особистісної ідентичності). Дані, отримані за методикою Л. Шнейдер, показали, що досліджуваним всіх спеціальностей властивий дифузний статус ідентичності (числовий діапазон від 1,0 до 2,0 балів): верстатник (1,35 балів), монтажник (1,26 балів), слюсар (1,3 балів), кравець (1,36 балів), кухар (1,3 балів), продавець (1,33 балів). Дифузний статус ідентичності характеризується відсутністю міцних цілей, цінностей і переконань та спроб їх активно сформувати. Особа з «дифузною ідентичністю» може вступити у стадію «мораторію» і потім перейти до «зрілої ідентичності», але може також назавжди залишитися на рівні «передчасної ідентичності», відмовившись від активного вибору та самовизначення, або піти шляхом дифузії. Критеріями такої ідентичності є: середній ступінь незадоволеності собою та своїми можливостями, сумнів у здатності викликати в інших повагу; сумнів у цінності власної особистості, відстороненість, що межує з байдужістю до свого «Я», втрата інтересу до свого внутрішнього світу; ригідність «Я-концепції» – небажання змінюватися на тлі загального позитивного ставлення до себе; уявлення про те, що власна особистість, характер та діяльність здатні викликати зневагу, нерозуміння, засудження; наявність внутрішніх конфліктів особистості, сумнівів, незгод з собою, занижена самооцінка, що призводить до сумнівів у своїй здатності щось змінити чи вжити; самозвинувачення, готовність поставити собі у провину свої промахи та невдачі, власні недоліки яскраво виражені. За такого статусу ідентичності порушені хронотопи – у майбутньому й сьогодні існує на неусвідомленому рівні невизначеність ситуації, несвідоме минуле хіба що «чинить тиск» на сьогоднішнє та майбутнє. Загострено усвідомлення відчуженості³⁰.

---

³⁰ Шнейдер Л. Б. Психологія ідентичності. 2-е изд., пер. и доп.: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М.: Юрайт, 2019. 328 с.

Слід відзначити, що в одиничних випадках статус ідентичності досліджуваних визначався як «Псевдоідентичність» – стабільне заперечення своєї унікальності або, навпаки, її амбітне підкреслення з переходом у стереотипію, а також порушення механізмів ідентифікації та відокремлення в бік гіпертрофованості, порушення тимчасової зв'язності життя, ригідність «Я-концепції», хворобливе неприйняття. У деяких випадках псевдоідентичність можна трактувати як гіперідентичність внаслідок тотального поглинання статусом, роллю, роботою, іншим об'єктом або суб'єктом, при високо позитивному оцінюванні власних якостей та порушенні довірчих, гнучких зв'язків із соціумом, прагненні досягти мети будь-якими засобами. Респонденти з таким статусом ідентичності зустрічалися в кожній досліджуваній спеціальності, але в дуже нечисленній кількості.

Для окремих представників спеціальностей «Слюсар» (1,61% від загальної кількості досліджуваних), «Кравець» (2%), «Кухар» (1,75%) та «Продавець» (4,55%) характерний статус ідентичності «Мораторій» (числовий діапазон від 2,0 до 3,0 балів). Мораторій – це статус ідентичності, у якому особа перебуває у стані кризи ідентичності і активно намагається розв'язати її, пробуючи різні варіанти. Так, мораторій зазвичай має на увазі високий, а передчасна ідентичність – низький рівень тривожності. Для вищих рівнів ідентичності характерний більш високий рівень самоповаги. Мораторій і зріла (досягнута) ідентичність поєднуються з складнішими та диференційованими культурними інтересами, більш розвинутою рефлексією.

Слід особливо відзначити наявність досягнутої позитивної ідентичності в окремих представників спеціальності «Продавець» (4,55% від загальної кількості респондентів). Числові показники таких респондентів зафіксовано в діапазоні від 3,0 до 4,0 балів. В представників інших спеціальностей таких високих балів зафіксовано не було. Цей статус ідентичності характеризується сформованістю певної сукупності особистісно значущих цілей, цінностей і переконань, що забезпечують почуття спрямованості та свідомості життя. Репрезентацією досягнутої ідентичності є позитивне самоствавлення при позитивному оцінюванні власних якостей та стабільного зв'язку з соціумом, а також повної координації механізмів ідентифікації та відокремлення. Критеріями позитивної (зрілої) досягнутої ідентичності є: уявлення про те, що особистість, характер та діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію, схвалення та розуміння; відчуття цінності власної особистості та одночасно гадана цінність свого «Я» для інших; висока самоцінність та енергетика, впевненість у собі за високої внутрішньої напруженості; бажання відповідати ідеальному уявленню про себе;

підвищена рефлексія, усвідомлення власних труднощів; визначеність життєвої ситуації; висока подійність та товариськість, що пояснюється завантаженістю життя та заклопотаністю повсякденними справами; орієнтація інших та їх значущість.

Отже, загальні показники особистісної ідентичності в обох професійних групах знаходяться в статусі дифузної ідентичності: 1,3 балів в групі технічних спеціальностей та 1,33 балів в професійній групі сфери послуг. При цьому в окремих представників спеціальності «Продавець» виявлено показники досягнутої (зрілої) позитивної ідентичності.

Перейдемо до аналізу результатів за *мотиваційно-афективною складовою* особистісного компонента ідентичності. Мотиваційно-афективна складова виражається особистісними та професійно-важливими якостями фахівця; ставленням особистості до обраної професії (задоволеність професією).

Розглянемо результати дослідження професійно-важливої якості майбутнього фахівця – відповідальності, а саме – таких характеристик, як ергічність та інтернальність. Відповідальність, в найзагальнішому вигляді розглядається як виконання обіцяного на основі самостійно прийнятого рішення, совісті і обов'язку. Вищим рівнем розвитку якості відповідальності прийнято вважати внутрішню відповідальність, коли суб'єкт вже не може займати нейтральну позицію після оцінки ситуації³¹.

Ергічність є динамічним компонентом відповідальності та характеризує самостійність суб'єктів, відсутність необхідності додаткового контролю, ретельність виконання важких і відповідальних завдань, що неодноразово підтверджено практично. В досліджуваних обох групах показники виявлено в межах середнього рівня: «Верстатник» (24,04 балів), «Монтажник» (22,84 балів), «Слюсар» (22,97 балів), «Кравець» (20,84 балів), «Кухар» (22,63 балів), «Продавець» (23,05 балів). Такі дані вказують на те, що респонденти можуть проявляти нерішучість, що характеризується перенесенням виконання відповідальних завдань на останній момент, низькою завадостійкістю, іноді потребують зовнішнього контролю діяльності.

Інтернальність є регуляторним компонентом відповідальності та характеризує незалежність суб'єктів від зовнішніх обставин і під час відповідальних справ. Професійна інтернальність полягає у пошуку в самому собі причин професійних вдач або невдач. Особи з високим рівнем розвитку інтернальності, беручись за виконання доручення,

---

³¹ Прядєин В. П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : практикум. Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. 215 с.

розраховують на власні сили і контролюють процес його виконання, несуть відповідальність за кінцевий результат виконання завдання. Показники в межах високого рівня зафіксовано в представників спеціальностей «Монтажник» (25,2 балів) та «Продавець» (25,98 балів).

В здобувачів, що навчаються за іншими спеціальностями виявлено показники в межах середнього рівня: «Верстатник» (23,57 балів), «Слюсар» (23,48 балів), «Кравець» (23,04 балів, «Кухар» (23,88 балів). Очевидно, для більшості респондентів характерно в залежності від окремої ситуації приписувати відповідальність за події в житті, зокрема за результати своєї діяльності, як власним здібностям і зусиллям, так і зовнішнім чинникам. Реалізація відповідальних справ залежить від інших людей та безлічі зовнішніх причин. У складних обставинах воліють почекати, поки проблеми вирішаться самі собою.

В цілому, дані діагностики засвідчили середній рівень ергічності (І група: $M=23,28$ балів; ІІ група: $M=22,17$ балів) та інтернальності (І група: $M=24,08$ балів; ІІ група: $M=24,3$ балів), що вказує на ситуативну самостійність, необхідність додаткового контролю, що гарантує завершення розпочатого. Водночас, показники інтернальності засвідчили тенденцію до зростання. Для фахівців технічних спеціальностей та сфери послуг інтернальність локус контролю є суттєвим чинником, оскільки характеризує послідовну і наполегливу в досягненні поставленої мети особистість, здатну з успіхом досягати своїх цілей в майбутньому.

Розглянемо останній показник розвитку мотиваційно-афективної складової ідентичності – *задоволеність обраною спеціальністю*. Задоволеність спеціальністю ми вивчали за допомогою методики «Професійна готовність» А. Чернявської (шкала «Емоційне ставлення»).

А. Чернявська³² зазначає, що емоційний компонент професійної зрілості тісно пов'язаний загальною професійною спрямованістю і з емоційним компонентом зрілості особистості в цілому, що проявляється у позитивному емоційному настрої, життєвому оптимізмі, емоційній врівноваженості і переносимості невдач.

За даними діагностики показники досліджуваних зафіксовано в діапазоні середнього рівня розвитку: «Монтажник» (12,58 балів), «Верстатник» (12,7 балів), «Слюсар» (13,55 балів), «Кравець» (11,84 балів, «Кухар» (12,24 балів), «Продавець» (12,05 балів). Очевидно, досліджувані виявляють певний ступінь задоволеності обраною спеціальністю, планують працювати за фахом. Показники в

---

³² Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 96 с.

групі технічних спеціальностей є більш високими, що може вказувати на особистісну значущість спеціальності для респондентів.

Емоційний блок характеризується такими суттєвими ознаками, як любов до своєї роботи, радість та насолода працею, усвідомлення суспільної та особистої значущості трудової діяльності. Однак показники вибірки в межах високого рівня розвитку відсутні. Досліджувані не ставляться до себе як до професіоналів, здатних розкрити свій потенціал.

Розглянемо результати дослідження діяльнісного компонента особистісно-професійної ідентичності. Діяльнісний компонент виявляється у готовності до професійної діяльності (усвідомлення суспільної та особистої значущості трудової діяльності, автономність, планування, прийняття рішень, вміння ефективно використовувати власні ресурси для вирішення професійних завдань, самооцінка професійної підготовленості).

Розглянемо результати вивчення автономності респондентів. Під автономністю розуміється здатність особистості як морального суб'єкта до самовизначення на основі власного законодавства. Будь-яка особа буде задоволена власним професійним рішенням (вибір або зміна професії, місця навчання, місця роботи, спеціалізації, перенавчання тощо) тільки в тому випадку, якщо вона сприйматиме це рішення як своє власне, а не нав'язане ззовні. Для виникнення основних ознак автономності необхідний певний набір новоутворень: людина має відчувати свою незалежність від батьків (у справах, думках, вчинках); від зовнішньої детермінації своєї поведінки особа має перейти на самодетермінацію; усвідомлення свого ідеального образу Я-концепції та прагнення його досягнення³³.

За результатами діагностики в досліджуваних всіх спеціальностей переважає середній рівень автономності: «Верстатник» (11,74 балів), «Монтажник» (10,96 балів), «Слюсар» (11,68 балів), «Кравець» (9,88 балів), «Кухар» (11,64 балів), «Продавець» (11,95 балів). Очевидно, для майбутніх фахівців характерно відчувати себе досить емоційно незалежними від оточення, не піддаватися емоційному тиску та зовнішньому впливу інших людей, що сприяє здатності до оцінки певних ідей та цінностей, формуванню власних поглядів і переконань. Водночас, в респонденти не сформована система адекватних переконань щодо власної компетентності, вони не завжди здатні самостійно, усвідомлено робити значущі вибори та рішення, брати відповідальність, оцінювати та приймати можливі ризики, слідувати

---

³³ Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 96 с.

особистим, в тому числі, професійним цілям (поведінковий аспект автономності).

Отже, досліджуваним обох груп притаманний середній рівень розвитку автономності (I група: $M=11,46$ балів; II група: $M=11,16$ балів). Становлення особистісної автономії передбачає сформованість у майбутнього фахівця своїх поглядів і переконань, які мають бути у відповідній гармонії між собою. Особистість, яка позбавлена будь-якого пригноблення, більш схильна до власної саморегуляції своєї поведінки, яка залежить від життєвого досвіду, соціальних потреб і моральних переконань. Саме автономній особистості властива готовність і здатність самостійно, усвідомлено робити значущі вибори, осмислювати можливі наслідки, брати відповідальність, оцінювати та приймати можливі ризики³⁴.

Розглянемо результати за шкалою «Планування». Планування професійного життя – це безперервний процес: навіть не змінюючи свого робочого місця, людина завжди розвивається – отримує додаткову кваліфікацію, освоює нові методи роботи, змінює свою роль від учня до наставника, від підмайстра до майстра тощо.

За шкалою планування отримані показники свідчать про сформованість у досліджуваних потреби в усвідомленому плануванні професійних перспектив, деталізованість планів, які, водночас, не завжди стійкі та ієрархічні: «Верстатник» (12,78 балів), «Монтажник» (12,49 балів), «Слюсар» (12,23 балів), «Кравець» (11,84 балів, «Кухар» (12,76 балів), «Продавець» (12,96 балів).

Отже, показники обох досліджуваних груп знаходяться в діапазоні середнього рівня розвитку (I група: $M=12,5$ балів; II група: $M=12,52$ балів), але мають тенденцію до збільшення. В цілому, ситуація професійного планування спонукає учнів до прояву самостійності, підвищення ініціативності, активності, творчого перетворення ситуації, саморозвитку особистості.

Розглянемо результати за наступним показником розвитку діяльного компонента особистісно-професійної ідентичності – здатності до прийняття рішень.

Прийняття рішення – це регулятивний процес, який починається з виникнення проблемної ситуації і передбачає особистісний інтелектуальний вибір найкращого рішення з безлічі альтернативних варіантів і його реалізацію³⁵. Прийняття рішення розглядається як акт вибору з

---

³⁴ Леонтьев Д. А., Пилипко Н. В.. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования. *Вопросы психологии*. 1995. № 1 январь-февраль 1995. С. 97–111.

³⁵ Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений : учебное пособие для вузов. М. : Аспект Пресс, 2003. 286 с.

певної кількості альтернатив однієї за окремим критерієм; психічне явище отримання відповіді на питання; результат процесу мислення; як етап або фаза вольового акту, пов'язаний із вибором цілі і способу дії; процес відокремлення одного бажання від інших; як акт волі, спрямований на створення у невизначеній ситуації низки послідовних дій для досягнення мети. Важливо, що всі наведені позиції презентують прийняття рішення в контексті часової перспективи, визначаючи тривалість цього процесу, його розподіл на певні етапи. При цьому кількість етапів та критерії розподілу також не є однаковими: на кожному етапі на прийняття рішення впливає низка чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру, які визначають його процесуальні та змістовні параметри. В психологічній літературі представлена велика кількість підходів до виділення етапів прийняття рішень, що відрізняються ступенем деталізації. Узагальнення їх смислових підстав дозволяє виділити два великі етапи процесу прийняття рішення: перший – виявлення та аналіз проблеми; другий – реалізація рішення. При виявленні проблеми суб'єкт здійснює пошук інформації, її аналіз, формулює альтернативи, аналізує їх наслідки і здійснює вибір. Реалізація рішення передбачає самоорганізацію і оцінку результату.

Отримані дані засвідчили, що здатність до прийняття самостійних відповідальних рішень розвинена в досліджуваних на середньому рівні: «Верстатник» (12,7 балів), «Монтажник» (12,62 балів), «Слюсар» (12,42 балів), «Кравець» (12,24 балів), «Кухар» (13,04 балів), «Продавець» (12,34 балів). Прийняття рішень опосередковується певними внутрішніми психологічними механізмами, когнітивними й особистісними регуляторами, в якості яких виступають особистісні властивості регуляції процесів прийняття рішень (особистісні чинники прийняття рішень) – раціональність та готовність до ризику. Такі результати свідчать про готовність досліджуваних до обмірковування підстав своїх рішень і дій на основі розрахунку; вони схильні діяти при можливо повному орієнтуванні в ситуації, на основі оцінки свого минулого досвіду.

Середні показники вибірки за шкалою прийняття рішень склали 12,58 балів (I група) та 12,54 балів (II група). Важливою умовою вміння приймати рішення є автономність та самостійність особистості. Уміння приймати рішення виникає лише тому випадку, коли людина приймає на себе відповідальність рішення і його наслідки, коли вона може самостійно висувати й оцінювати альтернативи. Слід відзначити, що за попередніми даними діагностики відповідальність та автономність досліджуваних також розвинені в межах середнього рівня. Рівень уміння прийняття рішень нерозривно пов'язаний з рівнем зрілості особистості.

Для того, щоб приймати ефективні рішення, що враховують всі важливі фактори справжньої ситуації та перспективи, особа повинна володіти певними якостями, здібностями, знаннями та навичками. Основними серед них є: допитливість; цікавість – бажання та вміння збирати та накопичувати інформацію; передбачення, передбачливість – здатність передбачати проблеми та заздалегідь готувати альтернативи; здоровий глузд, проникливість – здатність співвіднести наявну інформацію з розглянутою проблемою та оцінити її; рішучість – здатність поручитися за прийняте рішення та взяти на себе відповідальність за нього; делегування повноважень – вміння ефективно розділити авторитет та відповідальність з колегами; планування – вміння розробити для колективу реальний, конкретний та дієвий план вирішення проблеми; оцінка ризику – здатність оцінити потенційний ризик прийнятого рішення; відповідальність за ризик – здатність оцінити його та взяти на себе; контроль – здатність отримати в процесі вирішення проблеми саме ту діяльність, яка планувалася³⁶.

5. Рівні сформованості особистісно-професійної ідентичності в здобувачів професійної освіти

Наступним етапом дослідження стало встановлення рівнів сформованості особистісно-професійної ідентичності в здобувачів професійної освіти. Встановленню рівнів передувало виокремлення критеріїв та показників розвитку компонентів особистісно-професійної ідентичності, при виборі яких ми спиралися на результати проведеного теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та наукові розробки щодо структури професійної, особистісної та особистісно-професійної ідентичності.

Критерієм розвитку *соціального* компонента визначено *усвідомлення приналежності до професійного співтовариства*, тобто прийняття цілей і цінностей групи, позитивне ставлення до себе, колег і цінностей певної галузі праці^{37, 38}.

Критеріями розвитку *особистісного* компонента слід вважати *самоотожднення особистості з обраною професією* та *сформоване*

---

³⁶ Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 96 с.

³⁷ Ермолаева Е. П. Мультидисциплинарный подход в модели «человек – профессия – общество». *Институт психологии Российской академии наук. Организационная психология и психология труда*. 2017. Т. 2. № 1. С. 3–22.

³⁸ Иванова Н. Л., Конева Е. В. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство. *Мир психологии*. 2004. № 2. С. 148–156.

ставлення до професії^{39, 40, 41, 42}, тобто прийняття соціальних функцій, вимог і завдань обраної професії; позитивна оцінка професійного Я та результатів своєї діяльності, впевненість у власній професійній компетентності; знання норм та правил, що регулюють професійну діяльність; розуміння змісту професійних завдань та обов'язків; усвідомлення унікальності «Я» в його екзистенції і неповторності особистісних якостей, при наявності своєї приналежності до соціальної реальності (статус особистісної ідентичності); сформованість професійно-важливих якостей фахівця.

Для діяльнісного компонента критерієм розвитку визначено може виступати *готовність професійної діяльності*⁴³ – усвідомлення суспільної та особистої значущості трудової діяльності, автономність, планування, прийняття рішень, вміння ефективно використовувати власні ресурси для вирішення професійних завдань, самооцінка професійної підготовленості.

Грунтуючись на дослідженнях науковців^{44, 45} та визначених нами критеріях, було визначено такі рівні сформованості особистісно-професійної ідентичності здобувачів професійної освіти: низький (невизначена ідентичність), початковий (пасивна ідентичність), необхідний (активна ідентичність), оптимальний (сформована ідентичність). Саме ці рівні описують специфіку професійного становлення особистості фахівця: від відсутності цілей, цінностей та уявлень про майбутню кар'єру, спроб їх активно сформувані (низький рівень); відсутності чітких цілей, цінностей і переконань, але наявності спроб їх

---

³⁹ Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціальнопсихологічний аналіз : монографія. Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. 440 с.

⁴⁰ Бохан Т. Г., Алексеева Л. Ф., Шабаловская М. В., Морева С. А. Идентичность как показатель профессионально-личностного становления студентов специальности «лечебное дело». *Медицинская психология в России* : электрон. науч. журн. 2013. № 3(20). URL: <http://medpsy.ru> (дата обращения: 07.09.2021).

⁴¹ Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.

⁴² Winslade J., Crockett, K., Monk, G. & Drewery, W. The storying of professional development. Preparing Counsellors and Therapists: Creating constructivist and developmental programs. In G. McAuliffe & K. Eriksen (eds), 2000. P. 99–113.

⁴³ Pratt M. G., Rockmann K. W., Kaufmann J. B. Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents. *The Academy of Management Journal*. Vol. 49, No. 2 (Apr., 2006). P. 235–262. <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786060>

⁴⁴ Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. : учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.

⁴⁵ Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2008. 320 с.

активно сформувати (початковий рівень); засвоєння професійних знань, усвідомлення своїх можливостей, інтенсифікація процесу професійного спілкування; практична реалізація вибраних професійних цілей, самостійне та усвідомлене виконання діяльності (необхідний рівень); до сформованості особистісно значущих професійних цілей та цінностей, самоототожнення з професією та професійним співтовариством (оптимальний рівень).

За допомогою вказаної чотирьохрівневої шкали нормативів числові показники відповідно до виокремлених критеріїв було переведено в єдину систему оцінювання. Для визначення стандартних показників для кожного з досліджуваних критеріїв було розраховано середні значення (m) та стандартне відхилення (σ). Розглянемо встановлені межі рівнів за першим критерієм формування особистісно-професійної ідентичності – *усвідомленням приналежності до професійного співтовариства*.

Згідно з отриманими даними, для 26,32% респондентів характерний низький рівень усвідомлення приналежності до професійного співтовариства. Тобто, їх уявлення про себе як представника певної професійної спільноти є недиференційованим; вони впевнені у власній некомпетентності та схильність болісно переживати особисту професійну незатребуваність. Для таких осіб можливе знецінення професійної діяльності та її результатів.

В переважній кількості досліджуваних (33,55%) показники знаходяться в межах початкового рівня. Це означає, що респонденти усвідомлюють приналежність до професійного співтовариства, але, водночас, не відчувають тісного зв'язку з групою в цілому, мають сумніви щодо особистої професійної компетентності. Ставлення до цінностей, цілей, значущості результатів діяльності та норм, вироблених у цій сфері праці є не сформованими в майбутніх фахівців.

Показники 21,71% респондентів зафіксовано в межах необхідного рівня. Для майбутніх фахівців характерно диференційоване уявлення про себе як представника певного професійного співтовариства та в цілому позитивне емоційне ставлення до цінностей, вироблених у цій сфері праці. Для них характерна інтенсифікація процесу професійного спілкування.

В найменшій кількості досліджуваних (17,76%) виявлено оптимальний рівень сформованості особистісно-професійної ідентичності за першим критерієм. Для респондентів характерно диференційоване уявлення про себе як представника певного професійного співтовариства, усвідомлення тісного зв'язку з групою в цілому, її внутрішньої однорідності та відмінності від інших груп. Ці респонденти відчувають

затребуваність обраної галузі професійної діяльності, оцінюють результати діяльності як значущі для інших, поділяють цілі, норми, інтереси групи. Вони позитивно оцінюють своє членство в професійній групі, сприймають себе та інших членів групи з погляду приналежності до групи.

Розглянемо результати за другим критерієм сформованості особистісно-професійної ідентичності – *самоотождженням особистості з обраною професією та сформоване ставлення до професії*, тобто прийняття соціальних функцій, вимог і завдань обраної професії; позитивна оцінка професійного Я та результатів своєї діяльності, впевненість у власній професійній компетентності; знання норм та правил, що регулюють професійну діяльність; розуміння змісту професійних завдань та обов'язків; усвідомлення унікальності «Я» в його екзистенції і неповторності особистісних якостей, при наявності своєї приналежності до соціальної реальності (статус особистісної ідентичності); сформованість професійно-важливих якостей фахівця.

Першим показником є *позитивна оцінка професійного Я* (професійна самореалізація). Згідно з отриманими даними, для 9,87% респондентів характерний низький рівень професійної самореалізації. Для таких респондентів характерне хворобливе переживання неможливості максимально реалізувати себе у професійній діяльності. Такі особи мають негативну професійну самооцінку, болісно переживають непотрібність результатів професійної діяльності для інших та очікують негативного або індиферентного ставлення до себе як до професіонала з їхнього боку.

Для більшої частки вибірки (50%) характерний початковий рівень професійної самореалізації. Ймовірно, респонденти мають переживання щодо можливості реалізувати себе у певній професійній галузі, для них характерна нестабільна професійна самооцінка. Здобувачі освіти невпевнені у своїх можливостях застосувати професійні знання, вміння та навички, можуть навіть мати переживання щодо можливої зміни професійного статусу.

В 34,21% досліджуваних виявлено показники в межах необхідного рівня. Майбутні фахівці переважно позитивно оцінюють своє професійне Я та сприймають ставлення до себе як професіонала з боку інших людей як позитивне. Респонденти впевнені в правильності професійного вибору, але, водночас, невпевнені у можливості максимальної реалізації себе у професійній діяльності.

Для найменшої частки досліджуваних (5,92%) характерний оптимальний рівень прояву професійної самореалізації. В таких осіб відсутні переживання щодо неможливості професійної самореалізації.

Вони позитивно оцінюють своє професійне Я та сприймають ставлення до себе як професіонала з боку інших людей як позитивне. Для майбутніх фахівців характерна позитивна оцінка результатів своєї діяльності та визнання її важливості, цінності для інших. Здобувачі освіти впевнені, що зможуть застосувати свої професійні знання, вміння та навички в майбутньому.

Розглянемо результати за наступним показником – *професійною компетентністю*.

Згідно з отриманими даними показники в межах низького рівня виявлено в найменшій кількості респондентів (2,63% від загальної вибірки). Такі досліджувані впевнені у власній професійній некомпетентності, у відсутності вільного володіння засобами діяльності, можуть замислюватися над зміною сфери діяльності.

Для більшої частки вибірки (54,61%) характерний початковий рівень професійної компетентності, відчувають недостатність професійних знань для здійснення професійної діяльності. Це може вказувати на те, що майбутні фахівці мають сумніви щодо своєї професійної компетентності. Відсутність впевненості у вільному володінні засобами діяльності супроводжується частими переживаннями щодо можливої зміни професійного статусу та сумнівами щодо правильності виконання професійної діяльності.

Показники 34,21% респондентів виявлено в діапазоні необхідного рівня. Такі досліджувані оцінюють рівень своєї професійної компетентності переважно позитивно, впевнено володіють засобами діяльності. Майбутні фахівці прагнуть до отримання та вдосконалення професійних знань для здійснення професійної діяльності.

Лише 8,55% досліджуваних оцінюють власну професійну компетентність на високому (оптимальному) рівні. Такі фахівці повністю впевнені у своїй професійній компетентності, достатності професійних знань для здійснення професійної діяльності.

Розглянемо результати за наступним показником – *особистісною ідентичністю*. Відповідно до отриманих даних, в 26,97% респондентів особистісна ідентичність сформована на низькому рівні. Тобто, ідентичність є невизначеною, що проявляється у запереченні своєї унікальності або, навпаки, її амбітному підкресленні, порушенні механізмів ідентифікації та відокремлення, ригідності Я-концепції, хворобливому неприйнятті критики на свою адресу, низькій рефлексії. Ідентичність, що не усвідомлюється може виникати у тих випадках, коли особа не робила незалежних життєвих виборів.

Показники більшої частки досліджуваних зафіксовано в межах початкового рівня (61,19%). Ідентичність може характеризуватися як

дифузна, що означає відсутність в особі міцних цілей, цінностей і переконань та спроб їх активно сформувані; сумніви у цінності власної особистості та власних можливостей; ригідність Я-концепції; наявність внутрішніх конфліктів особистості, занижена самооцінка.

В 6,58% респондентів виявлено показники в діапазоні необхідного рівня. Такі особи знаходяться в стані кризи ідентичності і активно намагаються розв'язати її, пробуючи різні варіанти. Для такого рівня сформованості ідентичності характерний високий рівень тривожності.

В найменшій частці респондентів (5,26%) зафіксовано показники в межах оптимального рівня. В цих осіб ідентичність може характеризуватися як досягнута, тобто в респондентів сформована певна сукупність особистісно значущих цілей, цінностей і переконань, що забезпечують почуття спрямованості та свідомості життя; позитивне самоставлення при позитивному оцінюванні власних якостей та стабільного зв'язку з соціумом, високий рівень рефлексії.

Наступним показником сформованості особистісно-професійної ідентичності є прояв таких якостей відповідальності, як *ергічність* та *інтернальність*.

В невеликій кількості майбутніх фахівців показники відповідальності зафіксовано на низькому рівні (ергічність – 8,55%; інтернальність – 9,21%). Для таких досліджуваних характерні невиконання своїх обіцянок, необов'язковість, необхідність зовнішнього контролю при виконанні завдань. Низький рівень інтернальності вказує на те, що реалізація відповідальних справ залежить від інших людей та зовнішніх обставин.

Початковий рівень прояву ергічності та інтернальності діагностовано в 46,71% та 45,39% відповідно. Для таких осіб характерні нерішучість і необов'язковість, перенесення виконання відповідальних завдань на останній момент, низька стійкість до перешкод, пошук «об'єктивних» причин невиконання відповідальних справ.

В діапазоні необхідного рівня показники відповідальності виявлено в 39,48% та 42,11% досліджуваних відповідно. Такі респонденти демонструють обов'язковість, активність та самостійність при виконанні завдань, водночас, ці якості можуть проявлятися вибірково, в залежності від відповідальності та складності завдання. В залежності від окремої ситуації такі особи схильні приписувати відповідальність за події в житті та результати діяльності, як власним зусиллям, так і зовнішнім чинникам.

Показники в межах оптимального рівня встановлено в 5,26% та 3,29% досліджуваних відповідно. Такі фахівці характеризуються самостійністю, відсутністю необхідності додаткового контролю,

ретельністю виконання важких і відповідальних завдань. Беручись за виконання доручення, вони розраховують на власні сили і контролюють процес його виконання, несуть відповідальність за кінцевий результат виконання завдання.

Останній показник за другим критерієм – *задоволеність спеціальністю*, тобто емоційне ставлення до професії.

Низькі показники виявлено в 12,5% вибірки. Такі досліджувані не задоволені обраною спеціальністю, вони низько оцінюють відповідність майбутньої професії власним здібностям, інтересам, очікуванням, життєвим цілям, в них немає бажання працювати у цій галузі.

В 30,92% здобувачів освіти показники знаходяться в межах початкового рівня. Це може означати, що досліджуваним в цілому подобається обрана спеціальність. Водночас, можливі вагання у виборі місця працевлаштування, проблеми в об'єктивній оцінці своїх здібностей та діяльності.

Показники 26,97% респондентів зафіксовано в діапазоні необхідного рівня. Тобто, майбутні фахівці позитивно ставляться до обраної спеціальності, в них немає сумнівів у виборі саме цієї професії та саме цього навчального закладу. Можлива ситуативна готовність у рамках добре знайомої роботи. водночас, досліджувані не ставляться до себе як до професіоналів, здатних розкрити свій потенціал.

В досить значної кількості досліджуваних (29,61%) виявлено результати оптимального (високого) рівня. Цим досліджуваним подобається обрана спеціальність, вони хочуть працювати у цій галузі. Присутня впевненість у правильному виборі професії та в успіху, відчуття значущості своєї професії. Позитивно ставлячись до діяльності, в майбутніх фахівців є бажання розвиватись у даному напрямку, потреба успішно виконувати професійні завдання.

Підводячи підсумки за другим критерієм формування особистісно-професійної ідентичності, можна зробити такий висновок. Для більшості здобувачів професійної освіти характерне позитивне ставлення до обраної спеціальності, наявність професійних планів. Водночас, інші показники (оцінка професійного Я, професійна компетентність, особистісна ідентичність, ергічність, інтернальність локус-контролю) характеризуються початковим рівнем прояву та потребують цілеспрямованого формування.

Для *діяльнісного* компонента критерієм розвитку визначено *готовність до професійної діяльності* – автономність, планування, вміння ефективно використовувати власні ресурси для вирішення професійних завдань (прийняття рішень).

Показники *автономності* в 19,08% досліджуваних зафіксовано в межах низького рівня. Це вказує на низький рівень прагнення до автономії, відокремленості, самовизначення своїх позицій, прийняття відповідальності за свої дії та почуття, свободи вибору способу поведінки, доречного в певній ситуації, незважаючи на навколишній вплив. В таких осіб слабо виражене прагнення покладатися лише на себе, досягати поставлених цілей самостійно.

В 28,94% респондентів показник автономності знаходиться в межах початкового рівня. Ймовірно, для респондентів характерно прагнення до автономії, але вони не відчують себе емоційно незалежними від оточення, схильні піддаватися зовнішньому впливу оточуючих. Майбутні фахівці не завжди здатні самостійно, усвідомлено робити значущі вибори та рішення, слідувати власним цілям.

Для більшої частини досліджуваних (47,37%) властивий необхідний рівень прояву автономності. Тобто, вони відчують себе досить емоційно незалежними від оточення, не піддаються емоційному тиску та зовнішньому впливу інших людей, що сприяє здатності до оцінки певних ідей та цінностей, формуванню власних поглядів і переконань. Водночас, в досліджуваних не сформована система адекватних переконань щодо власної компетентності, вони не завжди здатні самостійно, усвідомлено робити значущі вибори та рішення, брати відповідальність, слідувати особистим, в тому числі, професійним цілям.

В незначній кількості респондентів (4,61%) автономність розвинена на оптимальному рівні. Такі особи прагнуть до автономії, відокремленості, самовизначення своїх позицій, вони емоційно незалежні від оточення, не піддаються емоційному тиску інших людей. В них сформована система адекватних переконань щодо власної компетентності, здатність самостійно, усвідомлено робити значущі вибори та рішення, брати відповідальність, оцінювати та приймати можливі ризики, слідувати особистим та професійним цілям.

За шкалою *планування* показники 5,92% досліджуваних опинилися в межах низького рівня. В таких осіб потреба в плануванні розвинена слабо, плани схильні до частого зміни, поставлена мета рідко буває досягнута, планування не дієве, малореалістичне. Досліджувані вважають за краще не замислюватися про своє майбутнє, цілі висувують ситуативно і зазвичай несамостійно.

В більшій частині респондентів (51,32%) виявлено показники в межах початкового рівня. Тобто, досліджувані відчують необхідність відповідального планування і вибору професійного шляху. Водночас, їм не вистачає умінь планувати, реалізовувати і коригувати систему поставлених перед собою життєвих, в тому числі і професійних, цілей.

В 36,84% досліджуваних показники зафіксовано в межах необхідного рівня. В таких осіб сформована потреба в усвідомленому плануванні професійних перспектив, деталізованість планів, які, водночас, не завжди стійкі та ієрархічні. Майбутнім фахівцям властивий прояв самостійності, ініціативності, активності, творче перетворення ситуації.

В 5,92% респондентів навички планування проявляються на високому рівні. В таких осіб сформована потреба в усвідомленому плануванні діяльності (в тому числі, професійної), плани в цьому випадку реалістичні, деталізовані, ієрархічні, дієві та стійкі, цілі діяльності висуваються самостійно.

За шкалою *прийняття рішень* в 5,26% респондентів показники зафіксовано в межах низького рівня. Такі особи характеризуються відсутністю позитивного ціннісного ставлення до обраного напрямку професійної діяльності, несформованістю мотивації до професійного самовдосконалення; відсутністю необхідних професійних знань; неусвідомленням мети професійного зростання та нездатністю обґрунтувати прийняте рішення щодо професійного самовизначення.

В 44,07% майбутніх фахівців показники опинилися в межах початкового рівня. В здобувачів освіти частково сформоване ціннісно-позитивне ставлення до обраного напрямку професійної діяльності, наявність нестійкої мотивації до професійного самовдосконалення; часткова сформованість системи необхідних професійних знань; часткове усвідомлення мети професійного зростання та часткова обґрунтованість прийнятого рішення щодо професійного самовизначення.

В 49,34% досліджуваних виявлено показники в діапазоні достатнього рівня. Такі особи добре обізнані щодо специфіки обраної професійної діяльності, видів спеціалізації, можливостей кар'єрного зростання, усвідомлена відповідність власних індивідуально-психологічних якостей вимогам професії. Для них характерно усвідомлення цінності, наявність стійкої мотивації до професійного самовдосконалення та розвитку.

Для найменшої частки респондентів (1,32%) характерний високий рівень прояву здатності до прийняття рішень. Цей рівень передбачає сформоване усвідомлення цінності, наявність стійкої мотивації до професійного самовдосконалення; позитивне емоційне ставлення до обраного напрямку професійної діяльності, сформованість системи необхідних професійних знань; усвідомлення мети професійного зростання та глибоку обґрунтованість прийнятого рішення щодо професійного самовизначення.

Аналіз результатів дослідження свідчить, що за інтегральною оцінкою сформованість соціального та особистісного компонентів особистісно-професійної ідентичності відповідає початковому рівню (33,55%; 46,93%). Рівень сформованості діяльнісного компонента особистісно-професійної ідентичності відповідає необхідному рівню (44,52%).

Таким чином, незважаючи на те, що протягом усього періоду професійної підготовки відбувається становлення особистісно-професійної ідентичності здобувачів освіти за всіма її структурними компонентами – соціальним, особистісним та діяльнісним, – цей процес відбувається дуже повільно, а рівень сформованості особистісно-професійної ідентичності майбутніх фахівців є недостатнім для подальшого професійного розвитку.

В процесі дослідження була розроблена розгорнута характеристика рівнів сформованості особистісно-професійної ідентичності здобувачів освіти. При обґрунтуванні рівнів ми спиралися на матеріали інтерпретацій психодіагностичних методик (Л. Шнейдер, Б. Ясько, Є. Харітонова, В. Прядеїн, А. Чернявська).

Майбутнім фахівцям з *низьким рівнем* сформованості особистісно-професійної ідентичності притаманне недиференційоване уявлення про себе як представника певної професійної спільноти; вони впевнені у власній некомпетентності та схильність болісно переживати особисту професійну незатребуваність. Для таких осіб можливе знецінення професійної діяльності та її результатів, низький рівень професійної самореалізації, переживання неможливості максимально реалізувати себе у професійній діяльності. Респонденти мають негативну професійну самооцінку, болісно переживають непотрібність результатів професійної діяльності для інших та очікують негативного або індіферентного ставлення до себе як до професіонала з їхнього боку. Такі досліджувані впевнені у власній професійній некомпетентності, у відсутності вільного володіння засобами діяльності, можуть замислюватися над зміною сфери діяльності. Особистісна ідентичність є невизначеною, що проявляється у запереченні своєї унікальності або, навпаки, її амбітному підкресленні, порушенні механізмів ідентифікації та відокремлення, ригідності Я-концепції, хворобливому неприйнятті критики на свою адресу, низькій рефлексії. Для таких досліджуваних характерні невиконання своїх обіцянок, необов'язковість, необхідність зовнішнього контролю при виконанні завдань, низький рівень інтернальності локус-контролю. Майбутні фахівці не задоволені обраною спеціальністю, низько оцінюють відповідність майбутньої професії власним здібностям, інтересам, очікуванням, життєвим цілям,

в них немає бажання працювати у цій галузі. Для них характерний низький рівень прагнення до автономії, відокремленості, самовизначення своїх позицій, прийняття відповідальності за свої дії та почуття, свободи вибору способу поведінки. В таких осіб слабо виражене прагнення покладатися лише на себе, досягати поставлених цілей самостійно. Потреба в плануванні розвинена слабо, плани схильні до частой зміни, поставлена мета рідко буває досягнута, планування не дієве, малореалістичне. Такі особи характеризуються відсутністю позитивного ціннісного ставлення до обраного напрямку професійної діяльності, несформованістю мотивації до професійного самовдосконалення; відсутністю необхідних професійних знань; неусвідомленням мети професійного зростання та нездатністю обґрунтувати прийняте рішення щодо професійного самовизначення.

Досліджувані з *початковим рівнем* сформованості особистісно-професійної ідентичності властиво усвідомлення приналежності до професійного співтовариства, але, водночас, вони не відчувають тісного зв'язку з групою в цілому, мають сумніви щодо особистої професійної компетентності. Ставлення до цінностей, цілей, значущості результатів діяльності та норм, вироблених у цій сфері праці є не сформованими. Респонденти мають переживання щодо можливості реалізувати себе у певній професійній галузі, для них характерна нестабільна професійна самооцінка. Майбутні фахівці мають сумніви щодо своєї професійної компетентності. Відсутність впевненості у вільному володінні засобами діяльності супроводжується частими переживаннями щодо можливої зміни професійного статусу та сумнівами щодо правильності виконання професійної діяльності. Особистісна ідентичність може характеризуватися як дифузна, що означає відсутність в особі міцних цілей, цінностей і переконань та спроб їх активно сформулювати; сумніви у цінності власної особистості та власних можливостей; ригідність Я-концепції; наявність внутрішніх конфліктів особистості, занижена самооцінка. Для таких осіб характерні нерішучість і не обов'язковість, перенесення виконання відповідальних завдань на останній момент, низька стійкість до перешкод, пошук «об'єктивних» причин невиконання відповідальних справ. Досліджувані в цілому подобається обрана спеціальність, але, водночас, можливі вагання у виборі місця працевлаштування, проблеми в об'єктивній оцінці своїх здібностей та діяльності. Для респондентів характерно прагнення до автономії, але вони не відчувають себе емоційно незалежними від оточення, схильні піддаватися зовнішньому впливу оточуючих. Досліджувані відчувають необхідність відповідального планування і вибору професійного шляху, але їм не вистачає умінь планувати, реалізовувати і коригувати систему поставлених перед собою

життєвих, в тому числі і професійних, цілей. В здобувачів освіти частково сформоване ціннісно-позитивне ставлення до обраного напрямку професійної діяльності, наявність нестійкої мотивації до професійного самовдосконалення; часткова сформованість системи необхідних професійних знань; часткове усвідомлення мети професійного зростання та часткова обґрунтованість прийнятого рішення щодо професійного самовизначення.

Для майбутніх фахівців з *необхідним рівнем* сформованості особистісно-професійної ідентичності характерно диференційоване уявлення про себе як представника певного професійного співтовариства та в цілому позитивне емоційне ставлення до цінностей, вироблених у цій сфері праці. Для них характерна інтенсифікація процесу професійного спілкування. Майбутні фахівці переважно позитивно оцінюють своє професійне Я та сприймають ставлення до себе як професіонала з боку інших людей як позитивне. Респонденти впевнені в правильності професійного вибору, але, водночас, невпевнені у можливості максимальної реалізації себе у професійній діяльності. Майбутні фахівці прагнуть до отримання та вдосконалення професійних знань для здійснення професійної діяльності. Досліджувані знаходяться в стані кризи ідентичності і активно намагаються розв'язати її, пробуючи різні варіанти. Респонденти демонструють обов'язковість, активність та самостійність при виконанні завдань, водночас, ці якості можуть проявлятися вибірково, в залежності від відповідальності та складності завдання. В залежності від окремої ситуації такі особи схильні приписувати відповідальність за події в житті та результати діяльності, як власним зусиллям, так і зовнішнім чинникам. Майбутні фахівці позитивно ставляться до обраної спеціальності, в них немає сумнівів у виборі саме цієї професії та саме цього навчального закладу. Можлива ситуативна готовність у рамках добре знайомої роботи. Позитивно ставлячись до діяльності, в майбутніх фахівців є бажання розвиватись у даному напрямку, потреба успішно виконувати професійні завдання. Респонденти відчувають себе досить емоційно незалежними від оточення, не піддаються емоційному тиску та зовнішньому впливу інших людей, що сприяє здатності до оцінки певних ідей та цінностей, формуванню власних поглядів і переконань. В них сформована потреба в усвідомленому плануванні професійних перспектив, деталізованість планів, які, водночас, не завжди стійкі та ієрархічні. Для майбутніх фахівців характерно усвідомлення цінності, наявність стійкої мотивації до професійного самовдосконалення та розвитку.

Респондентам з *оптимальним рівнем* сформованості особистісно-професійної ідентичності притаманно диференційоване уявлення про себе

як представника певного професійного співтовариства, усвідомлення тісного зв'язку з групою в цілому, її внутрішньої однорідності та відмінності від інших груп. Ці респонденти відчувають затребуваність обраної галузі професійної діяльності, оцінюють результати діяльності як значущі для інших, поділяють цілі, норми, інтереси групи. Вони позитивно оцінюють своє членство в професійній групі, сприймають себе та інших членів групи з погляду приналежності до групи. Вони позитивно оцінюють своє професійне Я, результати своєї діяльності та визнання її важливості, цінності для інших. Здобувачі освіти впевнені, що зможуть застосувати свої професійні знання, вміння та навички в майбутньому. Вони впевнені у своїй професійній компетентності, достатності професійних знань для здійснення професійної діяльності. В цих осіб ідентичність може характеризуватися як досягнута, тобто в респондентів сформована певна сукупність особистісно значущих цілей, цінностей і переконань, що забезпечують почуття спрямованості та свідомості життя; позитивне самоставлення при позитивному оцінюванні власних якостей та стабільного зв'язку з соціумом, високий рівень рефлексії. Майбутні фахівці характеризуються самостійністю, відсутністю необхідності додаткового контролю, ретельністю виконання важких і відповідальних завдань. Такі особи прагнуть до автономії, відокремленості, самовизначення своїх позицій, вони емоційно незалежні від оточення, не піддаються емоційному тиску інших людей. В них сформована система адекватних переконань щодо власної компетентності, здатність самостійно, усвідомлено робити значущі вибори та рішення, брати відповідальність, оцінювати та приймати можливі ризики, слідувати особистим та професійним цілям. В таких осіб сформована потреба в усвідомленому плануванні діяльності (в тому числі, професійної), плани в цьому випадку реалістичні, деталізовані, ієрархічні, дієві та стійкі, цілі діяльності висувуються самостійно, високий рівень прояву здатності до прийняття рішень. Цей рівень передбачає сформоване усвідомлення цінності, наявність стійкої мотивації до професійного самовдосконалення; позитивне емоційне ставлення до обраного напрямку професійної діяльності, сформованість системи необхідних професійних знань; усвідомлення мети професійного зростання та глибоку обґрунтованість прийнятого рішення щодо професійного самовизначення.

ВИСНОВКИ

В статті представлено результати емпіричного дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. Подано структуру та визначення поняття «особистісно-професійна ідентичність здобувачів фахової передвищої освіти».

Розкрито критерії та показники розвитку сформованості особистісно-професійної ідентичності майбутніх фахівців. Аналіз результатів дослідження засвідчив, що за інтегральною оцінкою сформованість соціального та особистісного компонентів особистісно-професійної ідентичності відповідає початковому рівню, а діяльнісного – необхідному рівню. Представлено розгорнуту характеристику рівнів сформованості особистісно-професійної ідентичності здобувачів освіти. Для більшості здобувачів професійної освіти характерне усвідомлення приналежності до професійного співтовариства, позитивне ставлення до обраної спеціальності, бажання розвиватись у певному професійному напрямку. Водночас, деякі показники (оцінка професійного Я, професійна компетентність, особистісна ідентичність, ергічність, інтернальність локус-контролю, професійне планування) характеризуються початковим рівнем прояву та потребують цілеспрямованого формування. Результати дослідження вказують на необхідність розробки та впровадження практичних заходів цілеспрямованого формування особистісно-професійної ідентичності в учнів випускних курсів. На цьому етапі професійного становлення особистості можна достатньо адекватно визначити специфіку прояву особистісно-професійної ідентичності здобувачів освіти, оскільки зазначений етап характеризується розвитком особистісної ідентичності, становленням професійної компетентності студентів, ознайомленням з цілісними фрагментами виробництва, їх предметно-технологічним та соціально-рольовим змістом.

Перспективним напрямом розвитку наукової проблематики вбачаємо теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження умов формування особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової освіти; розробку та впровадження психолого-педагогічної програми формування особистісно-професійної ідентичності у процесі фахової підготовки.

АНОТАЦІЯ

У статті представлено результати емпіричного дослідження особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти. Встановлено, що структура особистісно-професійної ідентичності здобувачів фахової передвищої освіти представлена змістом, який відображає особистісний, професійний та соціальний аспекти, а також відтворює специфіку професії: соціальним компонентом, особистісним компонентом, діяльнісним компонентом. Подано визначення поняття «особистісно-професійна ідентичність здобувачів фахової передвищої освіти» як інтегративної динамічної якості особистості, що включає

соціальний, особистісний та діяльнісний компоненти, які характеризуються усвідомленням своєї приналежності до певної професії та професійного співтовариства, усвідомленням власних особистісно-професійних характеристик, сформованим ставленням до професії, готовністю до професійної діяльності, обумовлені цілями та психологічними особливостями професійної діяльності майбутніх фахівців. Розкрито критерії та показники розвитку сформованості особистісно-професійної ідентичності майбутніх фахівців. Критерієм розвитку соціального компонента визначено усвідомлення приналежності до професійного співтовариства (прийняття цілей і цінностей групи, позитивне ставлення до себе, колег і цінностей певної галузі праці); критеріями розвитку особистісного компонента – самоотождження особистості з обраною професією та сформоване ставлення до професії; діяльнісного компонента – готовність до професійної діяльності (усвідомлення суспільної та особистої значущості трудової діяльності, автономність, планування, прийняття рішень). Представлено результати дослідження кожного компонента особистісно-професійної ідентичності. Встановлено рівні сформованості особистісно-професійної ідентичності в здобувачів професійної освіти: низький (невизначена ідентичність), початковий (пасивна ідентичність), необхідний (активна ідентичність), оптимальний (сформована ідентичність). Аналіз результатів дослідження засвідчив, що за інтегральною оцінкою сформованість соціального та особистісного компонентів особистісно-професійної ідентичності відповідає початковому рівню, а діяльнісного – необхідному рівню. Представлено розгорнуту характеристику рівнів сформованості особистісно-професійної ідентичності здобувачів освіти.

Література

1. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціальнопсихологічний аналіз: монографія. Чернівці : Книги – XXI, 2010. 440 с.
2. Бохан Т. Г., Алексеева Л. Ф., Шабаловская М. В., Морева С. А. Идентичность как показатель профессионально-личностного становления студентов специальности «лечебное дело». *Медицинская психология в России* : электрон. науч. журн. 2013. № 3 (20). URL: <http://medpsy.ru> (дата обращения: 07.09.2021).
3. Гапонова С. А., Ловков С. Г. Изучение развития и структуры профессиональной идентичности студентов. *Восточно Европейский Научный Журнал. Психологические науки*. 2019/10/11; 49(5): 51–55.

4. Ермолаева Е. П. Мультидисциплинарный подход в модели «человек – профессия – общество». *Институт психологии Российской академии наук. Организационная психология и психология труда*. 2017. Т. 2. № 1. С. 3–22.
5. Иванова Н. Л., Конева Е. В. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство. *Мир психологии*. 2004. № 2. С. 148–156.
6. Колесникова Л. Д. Формирование личностно-профессиональной самоидентичности студентов-психологов в процессе обучения в вузе : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 Воронеж, 2007 238 с.
7. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений : Учебное пособие для вузов. М. : Аспект Пресс, 2003. 286 с.
8. Леонтьев Д. А., Пилипко Н. В. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования. *Вопросы психологии*. 1995. № 1 январь-февраль 1995. С. 97–111.
9. Мовсесян Л. А., Хотеева Р. И. Конструкты личностно-профессиональной идентичности студентов на этапе профессионального становления. *Образовательная среда сегодня: стратегии развития* : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 11 дек. 2015 г.). Чебоксары : ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 151–155.
10. Пряжеин В. П. Психодиагностика личности : Избранные психологические тесты : Практикум. Сургут : Сургутский гос. пед. ун-т, 2014. 215 с.
11. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение: теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2008. 320 с.
12. Харитоновна Е. В. Психология социально-профессиональной востребованности личности. М. : Институт психологии РАН, 2014. 411 с.
13. Чернявская А. П. Психологическое консультирование по профессиональной ориентации. М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 96 с.
14. Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. 2-е изд., пер. и доп. Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. М. : Юрайт, 2019. 328 с.
15. Эриксон Э. Г. Идентичность : юность и кризис : пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. 2-е изд. М. : Флинта: МПСИ : Прогресс, 2006. 352 с.
16. Lea H.D., Leibowitz Z.B. (Eds.). (1992). *Adult Career Development: Concepts, Issues & Practices*. Alexandria
17. Pratt M. G., Rockmann K. W., Kaufmann J. B. *Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the*

Customization of Identity among Medical Residents. *The Academy of Management Journal*. Vol. 49, No. 2 (Apr., 2006). P. 235–262. <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786060>

18. Slay H.S., Smith D.A. Professional identity construction: Using narrative to understand the negotiation of professional and stigmatized cultural identities. *Human Relations*. 2011; 64(1): 85–107. doi:10.1177/0018726710384290

19. Vivekananda-Schmidt, P., Crossley, J. & Murdoch-Eaton, D. A model of professional self-identity formation in student doctors and dentists: a mixed method study. *BMC Med Educ* 15, 83 (2015). <https://doi.org/10.1186/s12909-015-0365-7>

20. Winslade J., Crocket, K., Monk, G. & Drewery, W. The storying of professional development. *Preparing Counsellors and Therapists: Creating constructivist and developmental programs*. In G. McAuliffe & K. Eriksen (eds), 2000. P. 99–113.

**Information about the authors:
Shevchenko Nataliia Fedorivna,**

Dr. Sc. in Psychology,
Professor of the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

Volobueva Olena Serhiyivna,

Postgraduate student of the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine